

Kordula Świętorzecka

"Sformalizowana ontologia orientacji klasycznej", Edward Nieznański, Warszawa 2007 : [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 44/1, 207-212

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE

Edward Nieznański, *Sformalizowana ontologia orientacji klasycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2007, ss. 125.

Recenzowana książka jest unikalną publikacją z dziedziny filozofii sformalizowanej i bez wątpienia stanowi przypieczętowanie zainteresowań i osiągnięć autora w dziedzinie badań nad ontologicznymi podstawami filozofii arystotelesowskiej. O wyjątkowości prezentowanej książki stanowi, po pierwsze, zakres podjętych analiz formalizacyjnych. Zgodnie z tym, co anonsuje tytuł książki, składa się na nią wyrażony w języku sformalizowanym wykład całego systemu pojęć generujących ontologię substancjalną. Tak jak w przypadku każdej formalizacji, przedstawione w recenzowanej pracy formalizmy są wynikiem interpretacji wybranych tekstów – w tym przypadku są to teksty Arystotelesa poświęcone jego ontologii. Taka interpretacja jest w tym sensie twórcza, że niekiedy nadaje określonym pojęciom badanego systemu filozoficznego własną (nową) rangę i w efekcie generuje nową, oryginalną wersję owego systemu. Przedsięwzięcie formalizacyjne podjęte przez E. Nieznańskiego jest więc w zasadzie autorską wersją ontologii substancjalnej, respektującą jednak wykład Arystotelesa oraz wybrane koncepcje należące do nurtu filozofii klasycznej takich autorów jak: J. Łukasiewicz, J. Salamucha, J.M. Bocheński, M.A. Krąpiec, A.B. Stępień, F. Rivetti-Barbo.

Prezentowane rozważania podzielono na sześć rozdziałów zatytułowanych łacińskimi terminami, których znaczenia pełnią w opinii Nieznańskiego kluczową rolę w ontologii Arystotelesowskiej. Są to kolejno: 1. *Aliquid*, 2. *Ens, praedicare, principia*, 3. *Pars, materia, forma*, 4. *Causa, potentia, actus*, 5. *Deus*, 6. *Relatio transcendentalis*. Z punktu widzenia metateoretycznego, ogół rozważań dzieli się

z kolei na dwie zasadnicze części: pierwszą z nich stanowi przedstawiona w Rozdziałach 1–5 atrybutywna teoria odtwarzająca jako swój podsystem Arystotelesowski rachunek nazw, drugą – Rozdział 6 zawierający fragment teoriomnogościowego opisu relacji binarnych z elementami jego zastosowania do wybranych zagadnień ontologicznych (w szczególności: zagadnienia istnienia Absolutu).

Wstępne ustalenia formalizacyjne Rozdziału 1 dotyczą podstawowych rozstrzygnięć odnośnie do natury elementów uniwersum konstruowanej teorii oraz bazowych relacji zachodzących między nimi. Zakresem zmienności zmiennych nazwowych jest zbiór *istot* rozumianych jako wszelkie „*coś*”, „*wszystko*”, *co w jakikolwiek sposób jest dostępne ludzkiej percepcji lub fantazji* (s.16). Z istotami związane są ich *ekstensjonalne* i *intensjonalne* pojęcia. Powiedzmy intuicyjnie, że ekstensjonalnym pojęciem istoty x jest ogół tych wszystkich obiektów, które są x -em, intensjonalnym pojęciem istoty x jest natomiast ogół tych wszystkich obiektów, którymi jest x . Ekstensjonalne pojęcia istot tworzą razem z relacją *subsumpcji* algebrę Boole’a. Dzięki takiej interpretacji, polaryzują się pojęcia *przedmiotu* (pojęcie pełne – 1) i *istoty sprzecznej* (pojęcie puste – 0) jako swoje wzajemne dopełnienia boolowskie. Definicyjnie wprowadzona relacja *pokrywania się* pojęć (rozumiana jako ich wzajemna subsumpcja) poprzedza definicje operacji *infimum* i *supremum*, które otrzymują na wzór terminologii użytej przez B. Wolniewicza w jego ontologii sytuacji nazwy: *styk* i *splot*. Drugą, obok subsumpcji pojęć, rozważaną relacją ontyczną jest *inherencja* przedmiotów. Zgodnie z definicją, relacja inherencji zachodzi między dwiema istotami x i y wtedy, gdy niesprzeczne pojęcie x -a i pojęcie y -a pozostają odpowiednio między sobą w stosunku subsumpcji (mówimy wówczas, że x jest y -em). Autor podkreśla przy tej okazji różnicę między proponowanym przez siebie znaczeniem terminu *jest* a tym, które jest zamierzone w ontologii S. Leśniewskiego. Zgodnie z aksjomatyką ontologii Leśniewskiego, koniecznym warunkiem prawdziwości zdań typu: x jest y -em jest jedyność x -a, gdy tymczasem w ramach formalizacji Nieznańskiego członami stosunku inherencji mogą być także powszechniki. Charakterystyka wprowadzonych pojęć ontologicznych wystarcza do tego, by zdefiniować Arystotelesowskie operatory, czytane odpowiednio: *przynajmniej pewne... jest...* (i), *każde ... jest...* (a), *żadne ... nie jest...* (e), *przynajmniej pewne ... nie jest...* (o). Następne tezy

wtórne są zapisem praw kwadratu logicznego, praw konwersji, obwersji i kontrapozycji oraz tautologicznych trybów sylogistycznych. Do uzasadnienia wymienionych tez wystarcza jedynie aksjomatyka dla relacji subsumpcji oraz stosowne definicje wspomnianych wcześniej pojęć. Kolejne rozszerzenie teorii Nieznańskiego powstaje przez dodanie definicji przedmiotu *jednostkowego* (przedmiotami jednostkowymi są atomy boolowskiej algebry pojęć), przedmiotu *uniwersalnego*, *ideału głównego* i *filtra głównego*. Interesującą własnością konstruowanej teorii jest to, że pojęcie przedmiotu uniwersalnego ma taką samą charakterystykę jak tautologiczność na gruncie klasycznego rachunku zdań (istota x jest przedmiotem uniwersalnym wtedy, gdy jej ekstensjonalne pojęcie pokrywa się z pojęciem pełnym – 1).

Autor dołącza następnie aksjomaty charakteryzujące często używane przez Arystotelesa pojęcie *relatywu* (relatywem jest np. skrzydło ptaka, pan niewolnika, niewolnik pana – ogólnie, przedmioty o nazwach postaci: y x - a). Za jego pomocą definicyjnie charakteryzuje się *posiadanie* (x posiada y - a wtedy, gdy istnieje przedmiot z , który jest y -em x - a – przykładową interpretacją niech będzie: *człowiek posiada ciało wtedy, gdy istnieje przedmiot będący ciałem człowieka*). Wprowadzone pojęcia zostaną wykorzystane w rozważaniach podjętych w Rozdziale 2, którego celem jest sprecyzowanie znaczenia terminu *byt* oraz stosunków między *transcendentaliami*, którymi obok bytu (*ens*) są: *res*, *unum*, *aliquid*, *verum*, *bonum*, *pulchrum*. W związku z takim zamierzeniem konstruowaną teorię rozszerza się najpierw o relatywy: *podmiot ontyczny* x - a , *cecha* x - a (cechy stanowią prawą dziedzinę relacji inherencji), *własność* x - a (własności należą do prawej dziedziny relacji posiadania) i *istota* x - a (która należy do lewej dziedziny relacji identyczności w zbiorze wszelkich istot¹). Otrzymana definicja pojęcia bytu ustala, iż pokrywa się ono ze stykiem przedmiotu jednostkowego i realnego, przy czym realność jest rozumiana jako *aktualność* przedmiotu w jakimś momencie czasowym. Ze względu na okres trwania bytu, wyróżnia się *byt aktualny* i *byt nieskończony* (niezmienny). Zgodnie z poglądem Ary-

¹ Istota x - a jest czym innym niż istota rozumiana jako element rozważanego uniwersum. Istoty składające się na uniwersum są dowolnymi obiektami, istota x - a jest relatywem, w którego definicji uwzględnia się jej unikalność – tożsamość z samym x -em.

stoteles, odróżnia się byt od kategorii, które rozumie się tu jako maksymalne powszechniki bytów realnych. Wyróżnia się zasadniczo dwie kategorie: *substancję*, która pokrywa się ze stykiem bytu realnego i podmiotu, oraz *przypadłości* pokrywające się ze stykiem bytu oraz splotu cech i własności. Definicje wymienionych wcześniej transcendentaliów pozwalają na koniec omawianego rozdziału sformułować twierdzenie o ich wzajemnym pokrywaniu się.

W Rozdziale 3 kontynuowany jest wykład ontologii Arystotelesowskiej – poddaje się analizie podstawowe terminy Arystotelesowskiej koncepcji hylemorfizmu: *formę* i *materię*. Pierwotniejszym logicznie pojęciem, które definiuje wymienione terminy jest w teorii Nieznańskiego pojęcie *części*. Część jednostkowego przedmiotu y może być wyłącznie przedmiotem jednostkowym. Gdy przedmiot x jest częścią y–a, przedmioty x i y nie są względem siebie w stosunku inherencji. Kolejne aksjomaty nakładają na relatyw bycia częścią y–a warunek przechodniości oraz dziedziczenia bytu całości przez części. Suma części i identyczności uzyskuje za Leśniewskim miano *ingrediensa* i pozwala sprecyzować pojęcie *agregatu zbioru* (dystrybutywnego) *przedmiotów* y jako przedmiot jednostkowy i taki, że wszystkie przedmioty y są jego ingrediensami. Niezwykle oryginalna jest w tej części propozycja ujęcia materii podkreślająca dyspozycję materii do stania się jakąś konkretną rzeczą. Tę ideę realizuje definicja, zgodnie z którą materię przedmiotu x pojmuje się dalej jako (dystrybutywny!) zbiór części x–a. Forma, jako to co konstituuje bytowość substancji, jest natomiast agregatem (kolektywem!) utworzonym ze zbioru (dystrybutywnego), do którego należą sploty cech i własności x–a oraz relacji między ingrediensami x–a.

Obok materii i formy, zasadami bytu są także *akt* i *potencja*, które pozwalają opisać dynamiczną strukturę rzeczywistości – rzeczywistości stających się substancji (Rozdział 4). *Stawanie się* przedmiotu x przedmiotem y jest uwarunkowane bytowaniem *poruszydela* (z), będącego *przyczyną sprawczą* (*sprawcą*) *zmiany* (*ruchu*) zachodzącej między przedmiotami x i y. Prezentowany sposób eksplikacji pojęć aktu i potencji opiera się na charakterystyce pojęcia stawania się, definiowanego za pomocą ruchu rozumianego jako stosunek między trzema obiektami – sprawcą ruchu (z), tym który podlega zmianie (x) i tym, który jest wynikiem zmiany (y). Sprawca jest jedną z przyczyn bytu (obok celu, materii i formy), a także jego *racją*. Racją istnienia

x –a jest w tym ujęciu przedmiot, bez bytowania którego x nie mógłby bytować. Definitywnie wprowadzone pojęcie racji pozwala dalej sprecyzować kolejno: przyczynę (sprawcę) – sprawcę, zmianę, stawanie się i *byt potencjalny*. Byt potencjalny jest definiowany jako przedmiot, którym staje się jakiś (inny) aktualnie istniejący (w chwili t) przedmiot. Oczywiście, w dowolnie ustalonym momencie czasowym aktualność i potencjalność tego samego przedmiotu wykluczają się. Aktualność jest wprowadzona do omawianego formalizmu już w Rozdziale 2 (aksjomat 17) i dalej uwikłana jest w pojęcie bytu realnego (s.48).

Wierną kontynuacją koncepcji Arystotelesa jest podjęcie w następnym Rozdziale 5 zagadnienia istnienia i natury *Absolutu*. Absolut (Bóg) definiuje się tu jako *dostateczną rację istnienia świata materialnego*. W przedstawianym ujęciu dostateczna racja jest elementem minimalnym racji istnienia. Ostatni aksjomat 37 opisywanej teorii, który stanowi precyzację zasady dostatecznej racji bytu razem z kolejnymi definicjami wystarczają, by uzyskać twierdzenia, zgodnie z którymi: Absolut jest bytem, bytem wiecznym, samoistnym bytem koniecznym, minimalną przyczyną sprawczą, bytem, który niczym się nie staje ani nie powstaje z niczego. Jeśli zaś racja istnienia jest quasipółstrukturą multiplikatywną (tzn. taką, że dla dowolnych dwóch różnych przedmiotów istnieje trzeci, który jest ich racją istnienia), to Absolut jest także bytem pierwszym i minimalną jedyną pierwszą przyczyną sprawczą (s. 90). Tezy dotyczące wymienionych atrybutów Absolutu kończą rozważania sformalizowanej ontologii substancjalnej wyrażonej w języku atrybutywnym.

Jak już zaznaczyliśmy, ostatni Rozdział 6 poświęcony jest odrębnemu formalizmowi – teoriomnogościowemu opisowi relacji i niektórych ich własności formalnych. Przedstawia się tu standardowe ujęcie teorii relacji binarnych (a właściwie jej fragmentu). Dobór prezentowanych pojęć i twierdzeń jest podyktowany ich filozoficznymi konotacjami i użytecznością w ramach rozważań ontologicznych dotyczących istnienia Absolutu. Można powiedzieć, że Rozdział 6 stanowi prezentację tych narzędzi teoriomnogościowych, które najczęściej bywają wykorzystywane w konstrukcji sformalizowanych dowodów na istnienie Absolutu. Zgodnie z przyjętym kryterium wyboru przedstawianych pojęć i twierdzeń teoriomnogościowych, autor charakteryzuje najpierw pojęcia umożliwiające wprowadzenie definicji elementów ekstremalnych (pierwszych, minimalnych, ostat-

nich, maksymalnych) relacji transcendentalnych (tj. takich, których pole jest nadzbiorem zbioru wszystkich bytów) – elementy te bywają często identyfikowane z Absolutem. Precyzuje się następnie zależności między owymi elementami (ich zbiorami) oraz warunki ich istnienia i jedyności w związku z określonymi własnościami formalnymi relacji transcendentalnych (także ich ancestralnych domknięć). Bierze się tu własności, które są najczęściej uwikłane w konstrukcje sformalizowanych dowodów na istnienie Boga. Należą do nich między innymi: domknięcie R–obrazu każdego podzbioru bytów, bycie (słabym, mocnym, spójnym) porządkiem, bycie quasipółstrukturą moltiplikatywną, bycie relacją generującą algebrę Boole’a. Opisane własności odnosi się do rozmaitych formalizacji dowodów na istnienie Boga autorstwa św. Tomasza (formalizmy L. Clarke’a, K. Polickiego, R. Kleinknechta), św. Anzelma (formalizm K. Gödla) oraz B. Bolzano (formalizm H. Ganthalera i P. Simonsa).

Wartość filozoficzna problematyki przedstawionej w recenzowanej pracy jest bezdyskusyjna a poziom precyzji, uporządkowanie materiału, sposób powiązania ze sobą kolejnych pojęć ontologicznych są po prostu imponujące. Książka zawiera wiele niezwykle pomysłowych rozwiązań formalizacyjnych, które wyśmienicie eksplikują rozmaite sformułowania definicji i twierdzeń powszechnie używanych w tradycji filozofii klasycznej. Dużym ułatwieniem lektury recenzowanej pracy jest umiejętność posługiwania się językiem sformalizowanym (pierwszego rzędu) oraz podstawowymi pojęciami z zakresu logiki formalnej i teorii mnogości. Takie sprawności są jednak oczywiste w przypadku czytelników, którzy preferują analityczny sposób filozofowania oparty na współczesnych osiągnięciach nauk formalnych.

Formalizacja dokonana przez Nieznańskiego pełni także inną ważną rolę: dzięki niej kolejny raz odkrywamy doniosłość filozofii orientacji klasycznej – sposobu myślenia o rzeczywistości, który można niebanalnie odtworzyć w terminach współczesnej logiki stosowanej.

Kordula Świątorzecka
Instytut Filozofii UKSW, Warszawa